

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Екологічне право»
обов'язкових компонент освітньої програми першого рівня вищої освіти
(Право (поліцейські) Law (Police Officer)
галузь знань – 08 Право, спеціальність – 081 Право, спеціалізація –
Поліцейські)

**за темою
ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ**

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права факультету
№ 2 ХНУВС (протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Доцент кафедри трудового та господарського права факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент **Бригадир І.В.**
2. Професор кафедри трудового та господарського права факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, професор **Подорожній Є.Ю.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного
університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, професор
Амелічева Л.П.
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх
справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Загальна характеристика права власності на природні об'єкти
2. Зміст та функції права власності на природні об'єкти
3. Форми власності на природні об'єкти

Література:

Основна:

1. [Екологічне право України. Загальна частина : навч. посіб.](#) / І. В. Бригадир, В. А. Зуєв, О. М. Шуміло; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 292 с.
2. Законодавча база «Законодавство» на ВЕБ-сервері ВРУ <http://zakon1.rada.gov.ua/laws> або подібна.

Додаткову літературу вказано в зносках під текстом з посиланням на кожне джерело.

Текст лекції

1. Загальна характеристика права власності на природні об'єкти

Спеціальна норма, ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» розкриває право власності на природні ресурси.

Природні ресурси України є власністю народу України, який має право на володіння, використання та розпорядження природними багатствами республіки.

У державній власності перебувають всі землі України, за винятком земель, переданих у колективну і приватну власність.

Повновладдя народу України в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів реалізується на основі Конституції України як безпосередньо, шляхом проведення референдумів, так і через республіканські органи державної влади відповідно до законодавства України.

Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада України.

Право власності на природні ресурси, з перших днів незалежності України, було під пильним наглядом законодавців. Так, Декларація про державний суверенітет України проголосила у розділі VI «Економічна самостійність», що земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки

і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР»¹ на основі Декларації про державний суверенітет України відтворив це положення у ст. 4, якою регламентуються відносини власності в Українській РСР: основу економічної самостійності Української РСР утворює власність її народу на національне багатство. Власністю народу України є земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний, науковий і технічний потенціал, розташований на території республіки.

Правовий інститут права власності належить до цивільного права як галузевий, а для інших галузей права, в тому числі і для екологічного права, він вважається міжгалузевим. Саме поняття права власності було розроблено ще за часів Римської імперії і визначалось як *Dominium* – синонім *Proprietas* у понятійному відношенні: загальне правове панування особи над матеріальною річчю. Власність розрізняли як панування: пряме, повне, виключне, абсолютне, що легко пристосовується, єдине, правове та над матеріальною річчю².

2. Зміст та функції права власності на природні об'єкти

Зміст права власності складають правомочності, які належать власнику. Чинне законодавство встановлює, що власник характеризується наявністю у нього права володіння, права користування та права розпорядження³.

Правомочність володіння – основана на законі, тобто юридично забезпечена можливість мати у себе дане майно, утримувати його у власному господарстві (враховувати на балансі тощо.).

Правомочність користування – основана на законі можливість експлуатації, господарського чи іншого використання майна шляхом вилучення із нього корисних властивостей, його споживання (для виробничих чи особистих потреб).

Правомочність розпорядження – можливість визначення юридичної долі майна шляхом зміни його приналежності, стану чи призначення (у формі відчуження за угодою, передачі у спадщину, знищення тощо.).

Виділяють три функції інституту права власності:

- встановлення належності того чи іншого майна окремій особі;
- закріплення правомочності власника з володіння, користування та розпорядження належним йому майном;
- передбачення правових засобів охорони прав та інтересів власника⁴.

3. Форми власності на природні об'єкти

¹ Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» № 142-XII від 03.08.1990 // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 34 (21.08.90). — Ст. 499.

² Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения) : пер. с чешск. — М. : Юрид. лит. 1989. — С. 113 — 114.

³ Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть / Ю. А. Вовк. — Х. : Изд-во при Харьк. ун-те, 1986. — С. 48.

⁴ Дубовик О.Л. Экологическое право в вопросах и ответах : учебное пособие / О. Л. Дубовик. — М. : ООО «ТК Велби». — 2003. — С. 65- 66.

Конституція України передбачає право власності Українського народу, відносячи до неї всі види природних об'єктів, що знаходяться на території України. До них включається також атмосферне повітря, хоча з наукової точки зору⁵ і виходячи зі змісту Закону України «Про охорону атмосферного повітря»⁶ інститут права власності на цей природний об'єкт має бути відсутній внаслідок його фізико-географічних властивостей.

Схематично форми власності на природні ресурси (об'єкти) в Україні надано в додатках у таблиці. Конституція також передбачає соціалізоване право власності на природні ресурси у ч. 3 ст. 13 тим, що власність зобов'язує, і вона не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Можна говорити про «екологічну зв'язаність» права власності на природні ресурси. У законодавстві це здійснюється шляхом визначення цільового використання природного ресурсу, що знаходиться у власності того чи іншого суб'єкта. Наприклад, цільове використання земельної ділянки полягає у використанні її за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою у встановленому законодавством порядку⁷.

Щодо права власності на землю, то положенням ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» не слід користуватися, бо, відповідно до ч. 3 ст. 78 ЗК України, земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Земельний кодекс України є спеціальним нормативним актом по відношенню до Закону, і тому останнім не слід керуватися при визнанні форми власності на землю. Отже, визначаючись щодо форм власності на природні ресурси, слід керуватись спеціальними природоохоронними законами та кодексами.

З метою забезпечення народовладдя і безпосередньої участі громадян у управлінні державними та місцевими справами в Україні проводяться референдуми. Референдум – це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення⁸.

Відповідно до Конституції України проводяться всеукраїнські референдуми, референдуми Республіки Крим та місцеві (в межах адміністративно-територіальних одиниць) референдуми.

ЦК України та ГК України також передбачають форми власності, але розглядаючи форми власності на природні об'єкти, слід ще раз наголосити на необхідності керуватися спеціальними нормативними актами, що регулюють форми власності, та природоохоронним законодавством.

Існує особливість щодо іноземних громадян як суб'єкта права приватної власності. Відповідно до ч. 4 ст. 22 Земельного кодексу України землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватись у власність

⁵ Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В. К. Попов, А. П. Гетьман, С. В. Разметаєв та ін. ; за ред. В. К. Попова та А. П. Гетьмана. — Харків : Право. — 2001. — С. 84, 88.

⁶ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону атмосферного повітря» № 2556-III від 21.06.2001 // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 48 (30.11.2001). — Ст. 252.

⁷ Закон України «Про землеустрій» № 858-IV від 22.05.2003 // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 36 (05.09.2003). — Ст. 282.

⁸ Закон УРСР «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» № 1286-XII від 03.07.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 33 (13.08.91). — Ст. 443.

іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам. Разом з тим, згідно з ч. 4 ст. 82 Земельного кодексу України іноземні юридичні особи можуть набути право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення у випадку її спадкування. Але набувши земельну ділянку у власність шляхом спадкування, такі особи зобов'язані протягом одного року з моменту набуття права власності на земельну ділянку здійснити її відчуження іншій фізичній чи юридичній особі України, яка згідно з законодавством України має право володіти земельною ділянкою сільськогосподарського призначення на праві власності.

Цей архаїзм Україна зобов'язалася вилучити із законодавства відповідно до Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі⁹. В Переліку вилучень з режиму найбільшого сприяння (РНС), відповідно до статті II ГАТС¹⁰, обмеження щодо національного режиму, вказано, що іноземні громадяни та особи без громадянства не мають права набувати у власність землі сільськогосподарського призначення. Іноземні громадяни та особи без громадянства не мають права на безоплатне придбання земельних ділянок, що належать до державної та комунальної власності, або на приватизацію земельних ділянок, що раніше були надані їм у користування.

Іноземні юридичні особи можуть набувати права власності тільки на земельні ділянки несільськогосподарського призначення на території населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні, та за межами населених пунктів – у разі придбання об'єктів нерухомого майна. Обмежень щодо оренди землі іноземцями та іноземними юридичними особами в чинному законодавстві немає.

Подібне обмеження також існує і до лісів. Якщо вони отримані у спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року, відповідно до ч. 2 ст. 13 Лісового кодексу України.

В країні існує стійка тенденція щодо заборони не тільки права власності іноземцям, але й права спеціального природокористування. Так, суб'єкт права на конституційне подання – 59 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати неконституційними положення ст. 13, ч. 2 ст. 16 Кодексу України про надра, ч. 3 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Неконституційність зазначених приписів, якими допускається можливість надання у користування надр та інших природних ресурсів особам, котрі не є громадянами України, а також іноземним юридичним особам та юридичним особам за участю іноземних юридичних осіб та фізичних осіб, обґрунтовується їх невідповідністю положенням ст. 13 Конституції України, за якою земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в

⁹ Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі (Продовження) від 05.02.2008 // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. — 2008, 04. — № 17.

¹⁰ Генеральна угода по торгівлі та послугам.

межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Згідно з цією конституційною нормою права власника від імені Українського народу здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. На думку авторів, клопотання, вказані норми Кодексу і Закону порушують право власності Українського народу на природні ресурси з огляду на їх не відновлюваність.

Конституційний Суд України припинив конституційне провадження у справі за вказаним вище конституційним поданням за невідповідністю конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

Розглядаючи умови набуття права власності на природні об'єкти, проілюструємо це на прикладі такого природного об'єкту, як землі.

У ст. 131 Земельного кодексу України визначено, що громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод щодо земельних ділянок. До інших цивільно-правових угод, за якими найчастіше набувається право власності на земельні ділянки, відносяться угоди про їх купівлю-продаж, заставу.

Вимоги щодо змісту угод про перехід права власності на земельні ділянки визначено у ст. 132 Земельного кодексу України. Угоди про перехід права власності на земельні ділянки укладаються у письмовій формі та нотаріально посвідчуються.

Право власності на земельну ділянку може також набуватися на підставі цивільно-правової угоди при переході права власності на житловий будинок, будівлю або споруду (ст. 120 Земельного кодексу України, ст. 377 Цивільного кодексу України).

Однак, слід зазначити, що наявність рішення відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу у власність або надання у користування (оренду) земельної ділянки чи набуття права на земельну ділянку, житловий будинок, будівлю або споруду на підставі укладення цивільно-правової угоди не надають права на використання земельної ділянки, оскільки у ч. 3 ст. 125 Земельного кодексу України визначено, що приступати до використання земельної ділянки до встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості), одержання документа, що посвідчує право на неї, та його державної реєстрації забороняється.

Безумовно, що дії, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки без правовстановлюючого документа, зареєстрованого в установленому порядку, але за наявності рішення відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу у власність або надання у користування (оренду) земельної ділянки чи наявності цивільно-правової угоди про набуття права на земельну ділянку, житловий будинок, будівлю або споруду, які на ній розміщені, не можуть бути кваліфіковані як «самовільне

зайняття земельної ділянки». Вчинення таких дій є «використанням земельної ділянки без правовстановлюючого документа», відповідальність за що не передбачена¹¹.

Охорона права власності на природні об'єкти під час підтримання працівниками міліції громадського порядку є невід'ємною складовою механізму адміністративно-правової охорони. Зміст охорони громадського порядку полягає в комплексній діяльності щодо: 1) створення умов, за яких протиправна діяльність чи бездіяльність окремих осіб не спричиняла би громадянам перепон у здійсненні своїх суб'єктивних прав, у виконанні ними установлених обов'язків, задоволені їх інтересів та потреб; 2) забезпечення умов для спокійної праці та відпочинку громадян; 3) попередження й прискання правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності.

Складовою частиною охорони громадського порядку є забезпечення громадської безпеки, яка полягає в суворому виконанні правил поведінки із зброєю, боєприпасами, вибуховими, сильнодіючими отруйними речовинами, правилами дорожнього руху, протипожежними правилами, правилами техніки безпеки на підприємствах, будівництві, в науково-дослідницьких закладах, санітарних правил, правил безпеки при виконанні небезпечних робіт тощо. Виключною ознакою громадської безпеки є мета, що обумовлює її зміст, склад відносин та характер – це охорона життя і здоров'я людини і громадянина та її майна.

Форми власності на природні ресурси (об'єкти) в Україні. До уваги беруться норми лише спеціальних природоохоронних законів без врахування вимог ст. 13 Конституції України

Види природних ресурсів (об'єктів)	Форми власності			
	Виключна власність народу України	Держа вна	Комуна льна	Приватна
Земля – ч. 3 ст. 78 ЗК України	+	+	+	+
Води (водні об'єкти) – ч. 1 ст. 6 ВК України	+	–	–	–
Надра – ч. 1 ст. 4 Кодексу України про надра	+	–	–	–
Ліси – ч. 3 ст. 7 ЛК України	+	+	+	+
Рослинний світ – ЗУ «Про рослинний світ»	+	+	+	+
Території та об'єкти природно– заповідного фонду – ст. 4 ЗУ «Про природно–заповідний	+	+	+	+

¹¹ Лист Державного комітету України із земельних ресурсів «Щодо застосування терміна «самовільне зайняття земельної ділянки»» № 14-17-4/12991 від 11.11.2008. — Ориєнтир. — 2008, 11. — № 43.

фонд України»				
Об'єкти тваринного світу – ст. 5 ЗУ «Про тваринний світ»	+	+	+	+
Об'єкти Червоної книги України – ст. 6–7 ЗУ «Про Червону книгу України»	+	+	+	+
Земля та інші природні ресурси об'єктів екомережі – ст. 6 ЗУ «Про екологічну мережу»	+	+	+	+
Атмосферне повітря – ЗУ «Про охорону атмосферного повітря»	Інститут права власності відсутній			